

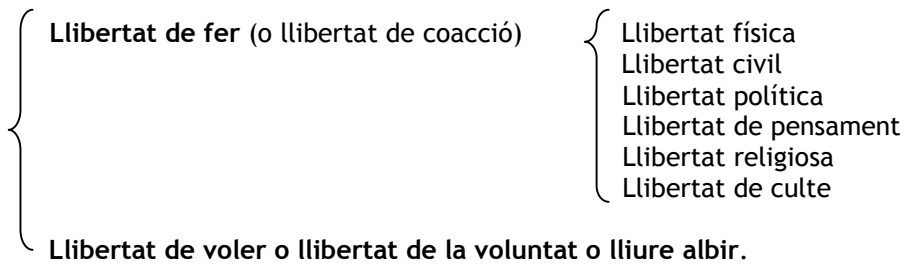
EL PROBLEMA DE LA LLIBERTAT

1. Acepcions de la paraula "llibertat"
2. El determinisme
3. L'indeterminisme

1. ACCEPCIONS DE LA PARAULA «LLIBERTAT»

En qualsevol problema és fonamental delimitar amb precisió el seu contingut; també en el cas de la llibertat, perquè no es tracta d'un terme unívoc.

Cal distingir, com a mínim, el següents significats del terme:

1.1. LLIBERTAT DE FER

En primer lloc amb la paraula *llibertat* podem referir-nos a la llibertat de fer. Aquesta llibertat pot definir-se com *l'absència de qualsevol coacció exterior*. El subjecte és lliure en aquest sentit quan no troba cap obstacle, cap força externa que li impedisca fer allò que vol fer. **La llibertat de fer consisteix a poder fer allò que volem.**

En aquest sentit es diu que un presidiari no és lliure, ja que - se suposa - voldria eixir de la presó, però hi ha una coacció externa, uns obstacles exteriors a ell que li ho impedeixen: el presidiari no pot fer el que vol.

Dins d'aquesta llibertat de fer podem distingir diverses modalitats:

a. **Llibertat física**, que consisteix en la capacitat de poder-se moure o d'anar on es vulga. No la té un conformat o una persona amb els moviments restringits.

b. **Llibertat civil**, que consisteix en la capacitat d'exercir els anomenats *drets civils*, és a dir, els drets reconeguts als ciutadans d'un Estat per les lleis civils. Així, per exemple, dins de la llibertat civil s'inclou la capacitat de fer testament o la capacitat de tindre propietat privada de béns mobles o immobles.

c. **Llibertat política**, que consisteix en la capacitat de prendre part en el govern dels diferents ens polítics, com el Municipi o l'Estat: bàsicament consisteix en el dret de sufragi actiu i passiu. Algunes penes comporten la privació d'alguns drets polítics, de forma que el condemnat queda inhabilitat, privat de la llibertat política.

d. **Llibertat de pensament** (llibertat d'expressió): en sentit estricte, tota persona gaudeix de llibertat de pensament, cada un pot pensar el que vol; ara bé, quan es parla de *llibertat de pensament* ens referim a la *llibertat d'expressar el pensament sense cap restricció*. Una llibertat que sempre ha molestat al poder: la història de la humanitat és també la dels obstacles, la censura de la llibertat d'expressió. Modalitats d'aquesta llibertat de pensament són, entre altres, la *llibertat de premsa* i la *llibertat de càtedra* (la llibertat del periodista d'informar als seus lectors i la llibertat del professor a l'hora d'explicar el que considere convenient).

e. **Llibertat religiosa**, consistent en la capacitat de poder elegir aquella religió que cada un considere convenient.

f. **Llibertat de culte**, consistent a poder sense traves i sense restriccions realitzar els actes de culte establerts per la religió elegida.

Totes aquestes llibertats són de gran importància per al ple desenvolupament del ser humà, de fet constitueixen drets humans bàsics; però no són l'objecte del tema que estem estudiant, perquè la reflexió filosòfica (metafísica) sobre la llibertat es refereix al *liberum arbitrium* (lliure albir), és a dir, el problema no és si *podem* fer el que volem (llibertat de fer) sinó si *volem* lliurement el que volem (llibertat de voler).

1.2. LLIBERTAT DE VOLER

La llibertat de la voluntat (o llibertat de voler o lliure albir) es defineix com l'absència de determinació interna (*ab intrinseco*, deien els filòsofs escolàstics). Què vol dir açò? En l'acte voluntari - l'acte específicament humà - hi ha un moment anomenat «decisió», en el que el subjecte opta per una de les possibles alternatives que se li plantegen. Doncs bé, la llibertat de la voluntat es refereix directament a aquesta fase o moment de la decisió: quan elegim una entre varies alternatives, decidim lliurement?

És a dir, quan Joan decideix anar al futbol en compte de al teatre, aquesta decisió és lliure, no està determinada per causes internes i íntimes a Joan, fins i tot desconegudes per a ell, de manera que no podria haver elegit anar al teatre? Indubtablement nosaltres creiem que Joan podria haver elegit anar al teatre, però poguera ser que tal creença fóra errònia. Podria ocórrer que les nostres decisions foren només aparentment lliures i que hi hagués una pluralitat de causes que obligaren, que coaccionaren a la voluntat a decidir en un sentit determinat.

Llavors podem preguntar-nos, és lliure la voluntat en les seues decisions o no ho és? Com a la majoria dels problemes, s'han donat històricament dos tipus de respostes: la voluntat no és lliure en les seues decisions (*determinisme*); la voluntat és lliure en les seues decisions (*indeterminisme*).

2. EL DETERMINISME

Aquesta teoria filosòfica sosté que la voluntat, al decidir, es només aparentment lliure, però que, en realitat, està necessàriament determinada, coaccionada a decidir en un sentit únic. L'home no pot optar realment per fer açò o allò altre; el que decideix fer, ho decideix necessàriament i l'anomenada «consciència de llibertat» és mera il·lusió derivada de la ignorància de les causes que obliguen a la voluntat a decidir.

Quan Joan decideix anar al futbol, no podia haver decidit una altra cosa (encara que erròniament ell crega que sí); el que succeeix és que les causes determinants de la seua decisió són tan nombroses i complexes que són desconegudes fins i tot per al mateix Joan. Però l'opció entre anar al futbol o al teatre és una falsa opció, ja que necessàriament havia de decidir anar al futbol (de la mateixa manera que una pedra, deixada lliurement, ha de caure verticalment i amb moviment uniforme accelerat a terra, sense que pugui optar entre caure o pujar).

Com hem vist, el determinisme estableix que hi ha unes causes, en general desconegudes, que obliguen a la voluntat a decidir en un sentit fix i ineludible. Segons la naturalesa de les causes, sorgeixen les diferents classes de determinisme que resumim en la llista següent:

- 2.1. Determinisme físic
- 2.2. Determinisme biològic
- 2.3. Determinisme psicològic
- 2.4. Determinisme social
- 2.5. Determinisme educacional
- 2.6. Determinisme teològic

2.1. DETERMINISME FÍSIC

Per a aquest determinisme l'home és un ser més entre els innumerables éssers de la Naturalesa; tots els sers naturals - inorgànics o orgànics- estan subjectes a lleis físiques d'inexorable compliment i l'home no és una excepció; la creença en la llibertat de la voluntat es basa en un fals orgull: considerar l'home un ser excepcional dins de l'Univers: l'únic que escaparia a la inexorabilitat de les lleis físiques.

Tanmateix, l'home està subjecte en els seus actes a les mateixes lleis físiques que puguen regular la marxa dels astres, si bé aquestes lleis físiques són més nombroses y complexes en el cas humà; per això és impossible predir la conducta humana com es prediu la marxa d'un planeta o d'un estel; però açò es deu, no a la llibertat de la voluntat, sinó a la complexitat de les lleis físiques reguladores de la conducta humana i a la limitació de la nostra intel·ligència.

En aquest sentit diu KANT en la seua *Crítica de la raó pura*: «Els principis determinants de cada una de les nostres accions resideixen en allò que pertany al passat» de manera que si poguérem conèixer tots els factors que intervenen en la decisió de la voluntat i, per tant, en la conducta de cada home, aquesta conducta es podria predir «amb tanta certesa com la d'un eclipsi de lluna»; la raó d'aquesta predicció rau, per a KANT, en que tots els fenòmens de la Naturalesa, inclosos els actes humans, estan regits pel principi de causalitat, segons el qual, donats uns antecedents, necessàriament se segueix una determinada conseqüència i no un altra.

El pensador que millor ha expressat aquest determinisme físic ha sigut LAPLACE (1749-1827): «Devem, doncs, considerar l'estat present de l'Univers com l'efecte del seu estat anterior i com la causa del que seguirà. Una intel·ligència que, en un instant donat, coneguera totes les forces que animen la Naturalesa i la situació respectiva dels sers que la integren, abraçaria en la mateixa fórmula els moviments dels cossos més grans de l'Univers i els del més insignificant àtom; res no seria incert per a ella, i tant el futur com el passat estaria present als seus ulls.» (Prefaci a la *Teoria analítica de les probabilitats*)

2.2. DETERMINISME BIOLÒGIC

Segons aquest determinisme l'home és un complex de reaccions bioquímiques, fonamentalment les produïdes en el sistema nerviós i el sistema endocrí. Tals reaccions, que es produeixen no lliure sinó necessàriament, donen lloc a una determinada estructura somàtica i a un determinat temperament, els quals, conjuntament, són els determinants de la conducta humana.

L'aparent lliure decisió de la voluntat està determinada per l'estructura somàtica i pel temperament, que al seu torn són el necessari resultat de les reaccions bioquímiques originades en el sistema nerviós i en el glandular, que al seu torn són efecte del codi genètic de cada individu. La cadena de causes que fan necessari l'acte humà seria, doncs, la següent:

Codi genètic → sistemes nerviós i endocrí → estructura somàtica i temperament → acte humà

(És indubtable, podem reflexionar, que l'estructura somàtica i el temperament influeixen en la conducta humana; un home amb temperament colèric serà més propens a respostes desagradables i a una conducta esquerpa; però propensió no vol dir necessitat. Una cosa és que la biologia condicione la decisió de la voluntat i una altra que l'obligue. El pas de condicionar a obligar és el que no està clar en el determinisme biològic).

2.3. DETERMINISME PSICOLÒGIC

La Psicoanàlisi

Per a la psicoanàlisi, les principals característiques de la personalitat adulta provenen d'esdeveniments afectius ocorreguts en els primers anys de vida al si de la família (relació amb el pare i la mare, bàsicament). aquestos esdeveniments poden causar traumes i complexos que determinen per a sempre la nostra conducta de forma inconscient.

Per altra banda, la majoria de les decisions que prenem estan determinades, directament o no, pels mecanismes de defensa: unes reaccions inconscients davant de qualsevol forma de perill o agressió psicològica (real o fictícia).

En general, per tant, per a la psicoanàlisi, els "autèntics" motius de les nostres decisions tenen origen inconscient o subconscient, és a dir, desconegut (a no ser que anem a la consulta del psicoanalista, el qual, previ pagament, ens descobrirà els autèntics motius de la nostra conducta).

La jerarquia de les necessitats (Maslow, Abraham Harold (1908-1970))

La conducta de qualsevol persona és conseqüència de la satisfacció d'una sèrie de necessitats organitzades de forma estructural (piramidal) i determinades genèticament. A la base de la piràmide hi són les necessitats més prioritàries i a la cúspide les menys importants. Quan té satisfetes les necessitats d'un determinat nivell l'individu busca satisfacció en les del nivell superior i així successivament.

L'ordre és el següent (llegir de baix cap amunt):

- Necessitat d'autorealització, autosuperació. Fer quelcom 'important', 'deixar rastre'.
- Necessitat de respecte, reconeixement, prestigi, fama, èxit social.
- Necessitat d'afecte, amor o pertinença, companyia, amistat.
- Necessitat de seguretat; d'ordre, de protecció, etc. Superació de l'angoixa o la por.
- Necessitats fisiològiques: fam, son, set, sexe.

2.3. DETERMINISME SOCIAL

Per a aquesta teoria el factor determinant de la conducta humana, el factor que obliga a la voluntat en la seua decisió, és allò social, és a dir, el mitjà social en què viu l'home. La característica fonamental de la vida social és la coacció, la pressió: el grup social exerceix una poderosa pressió sobre els individus imposant-los normes de conducta, criteris de valoració, creences, etc. aquesta coacció no se sent quan l'individu accepta i compleix les normes socials i, per això, cau en la il·lusió que és ell mateix qui, espontàniament i voluntàriament, se les estableix; la força de la pressió social només es posa de manifest quan s'infringeixen les normes (És quelcom anàleg al que succeeix amb el corrent d'un riu, que no és percebut pel que nada corrent avall, però sí pel que nada a contracorrent) L'individu rep de la societat tot el seu món mental; no és més que una matèria amorfa que rep la seua forma i estructura del medi social. D'ací que, quan l'home creu elegir i decidir lliurement, en realitat elegeix i decideix determinat pel medi social que l'ha conformat. L'individu és un titella manejat per l'entorn social (en particular per la publicitat, podríem afegir).

2.4. DETERMINISME EDUCACIONAL

En realitat aquest determinisme és una variant del determinisme social deguda al psicòleg nordamericà B. F. SKINNER. Per a SKINNER, la llibertat no existeix; no és més que una paraula buida que designa la nostra ignorància de les causes que determinen la nostra conducta: tot acte humà està determinat per l'educació rebu-

da des de la infància; ara bé, aquesta educació ha sigut fins ara incorrecta i el que es tracta és de millorar-la "més enllà de la llibertat i de la dignitat". Per a això és necessari que des de la infància es dirigisca, es determine la conducta del ser humà per mitjà del reforç positiu, és a dir, gratificant-lo quan realitza els actes deguts; d'aquesta forma, reforçant-lo positivament, aconseguirem que la conducta de l'home siga correcta, siga bona i, amb l'individu, millorarà la societat. L'ésser humà, per tant, no actua lliurement, sinó determinat pels reforços positius - de la mateixa manera que la rata prem una palanca moguda pel reforç positiu de la caiguda del menjar (condicionament operant).

2.5. DETERMINISME TEOLÒGIC

Segons aquest determinisme la voluntat humana està obligada per una força superior, per un poder de naturalesa divina (bé el destí, bé un déu personal), davant el qual estem indefensos.

a) EL DESTÍ: L'*anánke* (necessitat) grega o el *fatum* (destí) romà. Tant la primera com el segon serien una força impersonal, superior fins i tot als déus, davant la qual l'home estaria indefens: no podem variar el curs dels esdeveniments fixats per el destí; la llibertat no és més que una il·lusió, passa el que ha de passar. Aquesta creença en la fatalitat és la base de la tragèdia grega (*Èdip rei*, per ex.) i de la filosofia estoica (també de l'astrologia).

b) DÉU: La determinació de la voluntat humana no es deu a una força impersonal, sinó a l'existència de Déu: la seua intel·ligència és omniscient i la seua voluntat és omnipotent; el curs dels esdeveniments està fixat des de l'eternitat per Déu. No té sentit l'acte lliure, atès que Déu des de sempre ja sap la decisió que prendrà la voluntat de l'home, i Déu no pot equivocar-se; en açò consisteix el *kismet* mahometà o la predestinació calvinista.

(És indubtable que harmonitzar la presciència divina i la llibertat de la voluntat humana és un ardu problema que la teologia ha estat incapaç de resoldre).

3. L'INDETERMINISME

És la teoria filosòfica que defensa l'existència del lliure albir: la voluntat, al decidir, ho fa lliurement; sempre podria haver elegit el contrari o qualsevol altra cosa. La conducta humana és imprevisible.

Els principals arguments dels indeterministes són els següents:

3.1. EL TESTIMONI DE LA CONSCIÈNCIA PSICOLÒGICA

Segon aquest punt de vista, tots tenim un coneixement immediat, una intuïció de la llibertat: pensem que, tot i haver decidit fer l'acte A, haguérem pogut decidir fer l'acte B. La pròpia consciència psicològica de cada un és la millor prova de la llibertat de la voluntat.

Aquesta és la postura, per exemple, de DESCARTES: «La llibertat de la voluntat es coneix per la simple experiència que tenim d'ella, sense necessitat de prova» (*Principis de Filosofia*, 1.39).

Una actitud semblant es troba en diversos filòsofs existencialistes. Tal és el cas de JASPERS i de, en cert sentit, SARTRE, per a qui la llibertat és la mateixa essència de l'home: «L'home no existeix primer i és lliure després, sinó que no hi ha diferència entre el ser de l'home i el seu ser lliure... estic condemnat a ser lliure. Açò significa que no es podrien trobar a la meua llibertat altres límits que ella mateixa, o, si es prefereix, que nosaltres no som lliures de deixar de ser lliures» (*El ser i el no-res*).

(Este argument no pareix molt consistent; ja LEIBNIZ (1646-1716), contestant a DESCARTES, deia que l'home no es plenament conscient de les causes i motius dels seus actes, de les raons que influeixen sobre la seua voluntat. D'altra banda, el fet que aquesta consciència de llibertat siga universal (argument del *consensus omnium*) tampoc és eficaç, ja que en nombroses ocasions hi ha consens universal sobre coses absurdes).

3.2. L'ARGUMENT MORAL

Si no existeix la llibertat, no és possible l'ordre moral, però sense ordre moral la vida social és impossible, per tant, ha d'existir la llibertat. En efecte, si l'home no és lliure, no pot haver ni responsabilitat, ni culpabilitat, ni càstig. L'home, com els animals, seria un ser amoral, i la seua conducta resultat de la necessitat.

(Aquest argument, defensat entre altres per KANT en la *Crítica de la raó pràctica* (és un "postulat" de la raó pràctica), no és en realitat una veritable demostració de la llibertat de la voluntat (i així ho reconeix el mateix KANT, que, de fet, és determinista). És podria respondre que, encara sense ser lliures i responsables, els criminals han de ser sancionats com a mesura de precaució o seguretat social, ja que amb la seua activitat danyen a la societat; de la mateixa manera que els lleons els mantenim tancats, no perquè la seua voluntat siga lliure, sinó perquè ens poden fer mal).

3.3. L'ARGUMENT SOCIAL

L'activitat social es realitza de forma que implica la llibertat de la voluntat. Quin sentit tindrien si no les lleis, els consells, les amenaces? Per a què dictar una llei establint que el que fume serà castigat, si l'home no és lliure, si el que fa ho fa necessàriament? Seria tan ridícul com dictar lleis establint càstigs contra els insectes que fan malbé les collites.

(Tampoc aquest argument pareix molt sòlid. Podriem respondre des del determinisme psicològic: el càstig establert per la llei, la por al càstig, actua com un motiu més que influeix en la determinació de la voluntat, amb la qual cosa té ple sentit dictar lleis encara que l'home no siga lliure)

FRIEDRICH NIETZSCHE, *La gaia ciència*

347. *Els creients i la seua necessitat de creure.*

Es mesura la força de la nostra fe (o millor dit, la seua debilitat) pel número dels principis sòlids que necessita per a desenvolupar-se, eixos principis que la fe no pot transgredir perquè han de servir-li de suport. Em pareix que en l'actualitat la major part dels habitants d'Europa necessiten encara del cristianisme, i per això encara inspira confiança.

L'home és així: li refutaran mil vegades un article de la seua fe, però si li és necessari, seguirà tenint-lo per verdader, conforme a la cèlebre *prova de força* de què parla la Bíblia.

Alguns necessiten encara de la metafísica, però eixe impetuós desig de certesa que en les compactes masses es manifesta avui amb aparences científiques i positivistes, eixe desig d'arribar a quelcom ferm és també l'ànima d'un punt de suport, en una paraula, és aquell mateix instint de feblesa que, si no crea les religions i les metafísiques i els principis en general, almenys els conserva.

És un fet que al voltant de tots aquestos sistemes positius s'alça la fumarada de cert entristiment pessimista, fatiga, fatalisme, decepció o por d'una nova decepció, o bé les ostentacions de ressentiment, de mal humor, d'anarquisme furibund o qualsevol altra senyal o disfressa del sentiment de debilitat (...).

El que demostra eixa violència és la necessitat de fe, de suport, d'auxili. La fe és sempre més sol·licitada, i la necessitat de fe més urgent, quan falta la voluntat, perquè sent la voluntat com és, l'emoció del comandament ve a ser el signe distintiu de la sobirania i de la força. Açò significa que com menys capaç de manar és un, amb més interès busca algú que li mane amb severitat, un déu, un príncep, un Estat, un metge, un confessor, un dogma, una norma.

D'ací podria tal vegada deduir-se que les dos grans religions del món, el budisme i el cristianisme, van tindre potser el seu origen i van deure el seu ràpid desenvolupament a alguna greu malaltia de la voluntat. I així va succeir, verdaderament. Ambdues religions es van trobar amb un ànsia vehement i boja, produïda per la flaqueja de la voluntat, amb la necessitat de deures portada al paroxisme; ambdues van predicar el fatalisme en èpoques d'anèmia de la voluntat, brindant així a la innumerable multitud un suport, una esperança de tornar a voler novament, de tornar a l'exercici de la voluntat.

El fanatisme és l'única classe de força de voluntat que pot infondre's als dèbils i als vacil·lants, qual si mitjançant ell s'hipnotitzaren tot el sistema sensitiu i tota l'activitat intel·lectual en benefici d'una hipertròfia d'un sol sentiment, d'un punt de vista únic dominant, sentiment que per al cristianisme és la seua fe. Quan un home arriba a adquirir la convicció profunda de què necessita que li manen, es torna *creient*.

Però podem imaginar-nos també el cas contrari, el de l'alegria i la força de la sobirania individual, el d'una llibertat en el voler, per la qual abandone l'esperit tota fe, tota ànsia de certesa, sentint-se hàbil per a caminar sobre la lleugera corda de la possibilitat i capaç de dansar sobre l'abisme. aquesta seria la intel·ligència lliure per excel·lència.